

**ՌԵՏՈՒՆԻՔԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ
(ԸՍՏ ՌԵՏՈՒՆՑԻՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԾ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ)
ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ**

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ,
առաջատար գիտաշխատող, Բ. Գ. Դ.
mesropyanhaykanush@gmail.com

DOI: 10.57236/1829-0183-2025.1(32)-17

Համառոտագիր

Պատմական Ռշտունիքը Մեծ Հայքի Վասպուրական նահանգի գավառներից է, որ ներկայացնում է բարբառային հայերենի մի ուրույն վիճակ իր հնչյունաբանությամբ և քերականական կառուցվածքով: Ըստ Գ. Բ. Ջահուկյանի դասակարգման՝ Վասպուրականի տարածքը պատկանում է բարբառների արևմտյան խմբակցությանը, Վանի բարբառ ընդհանուր անունն ունեցող ենթախմբի մեջ՝ Մոկսի, Շատախի, Բաստի, Ոզմի, Վան քաղաքի և Դիադինի ենթաբարբառներով, իսկ Ռշտունիքի տարածքն առանձին բնութագրված չէ:

Հայ ժողովրդական հեքիաթների XX հատորը պարունակում է Ռշտունիքի գավառի հայերեն բանավոր խոսքի տարբեր դրսևորումներ՝ գրի առնված այդ տարածքի գյուղերի նախկին բնակիչներից: Ժողովածուի մեջ տեղ գտած հեքիաթներն ունեն թե՛ ընդհանուր հայերենին վերաբերող բառաշար, թե՛ միայն բարբառին հատուկ հնչարտաբերությամբ բառերի որոշակի քանակ, քերականական ձևեր, դարձվածային, նկարագրական կառույցներ, որոնց էլ անդրադառնում ենք մեր այս աշխատանքում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Ռշտունիք, բարբառ, բարբառային հայերեն, ժողովրդական լեզու, լեզվամտածողություն, հեքիաթ, հնչյունաբանություն, բառաշար:

¹ Տերմինի ամենավաղ գործածությունը տե՛ս Հ. Մեսրոպյան, *Սուրբ բառի գործածության առանձնահատկությունները հայերենի տարբեր դրսևորումներում.* - «Հայոց սրբերը և սրբավայրերը», 2001, էջ 119:

**ON THE GENERAL CHARACTER OF DIALECTAL SPEECH OF
RSHTUNIK
(ACCORDING TO MATERIALS OF FOLK-TALE OF RSHTUNIK)
HAYKANUSH MESROPYAN**

Leading Researcher at the H. Acharyan Institute of Language of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
Doctor of Philology, Associate Professor, Yerevan, RA

Abstract

The Rshtunik region of the Vaspurakan province of Greater Armenia was known under the names Tosp-Rshtunik, Aristonk, Manakert, Vostan, Gavash, Karchkan, and was located on the southern shore of Lake Van. By combining the relevant dialectological literature, manuscript materials from the Institute of Language of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, data from the 20th volume of "Armenian Folk Tales", compiled by the Department of Folklore Textology of the Institute of Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, as well as oral testimonies from Armenian settlers from Rshtunik, it became possible to determine the linguistic boundaries of Rshtunik and the linguistic characteristics of its former inhabitants.

The Armenians of Rshtunik were called Vrushiks; their language was quite complex and rich in dissonant consonants.

According to linguistic data, the Van and Moks dialects were spoken in the Rshtunik area. These dialects included a number of features of the Van dialect and exhibited partial interdialectal differences. The 20th volume of "Armenian Folk Tales" includes the oral tradition of the Rshtunik province. This collection is not only a repository of dialectal and ethnographic material, but also contains unique linguistic and cognitive features inherited from Urartian times.

The Rshtunik dialect, although based on a number of linguistic and grammatical features typical for the region, also has a number of unique manifestations. Judging by the texts of the fairy tales, the Rshtunik dialects have a two-row consonant system (the vowels of Grabar are muted), diphthongs, palatal or palatal vowels, three types of the sound "a": simple, labial, and palatal, etc.

The dialect generally retains the grammatical features of Grabar, although there are also a number of interesting nominal, pronominal, and verb formations. At the syntactic level, the accusative case is expressed with the preposition "z."

Thus, the linguistic facts recorded in the tales of the Rshtunik people show that the dialectal speech of the Armenians of Rshtunik is characterized by a phonetic system that differs from the literary language, a rich and figurative vocabulary, grammatical variants, remarkable word-formation patterns, and stylistic features. The linguocultural values provided by the dialect speakers will help to overcome the linguistic difficulties associated with understanding the dialectal speech in the tales of the Armenians of Rshtunik.

Keywords and phrases: Rshtunik, dialect, people, linguistic thinking, folk speech, vocabulary, phonetics.

**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧИ РШТУНИКА
(ПО МАТЕРИАЛАМ НАРОДНЫХ СКАЗОК РШТУНЦЕВ)
АЙКАНУШ МЕСРОПЯН**

Ведущий научный сотрудник Института языка
имени Р. Ачаряна НАН РА, д. ф. н.

Аннотация

Область Рштуник провинции Васпуракан Великой Армении была известна под названиями Тосп-Рштуник, Аристонк, Манакерт, Востан, Гаваш, Карчкан и располагалась на южном берегу озера Ван.

Объединив соответствующую диалектологическую литературу, рукописные материалы Института языка НАН РА, данные XX тома «Армянских народных сказок», составленного отделом фольклорной текстологии Института археологии и этнографии НАН РА, а также устные свидетельства армянских переселенцев из Рштуника, стало возможным определить языковые границы Рштуника и особенности речи прежних жителей региона.

Армян Рштуника называли вршиками: их язык был довольно сложным и богатым диссонансными согласными.

Согласно лингвистическим данным, на территории Рштуника употреблялись ванский и мокский диалекты, включавшие в себя ряд черт ванского диалекта и имевшие частичные междиалектные различия. XX том «Армянских народных сказок» охватывает устную традицию Рштуника. Этот сборник является не только хранилищем диалектного и этнографического материала, но и содержит уникальные языковые и когнитивные особенности, унаследованные с урартских времен.

Язык рштунцев, хотя и базируется на ряде типичных для региона грамматических и языковых особенностей, имеет и ряд уникальных проявлений. Судя по текстам сказок, рштуникские говоры имеют двухрядную систему согласных (гласные грабара приглушены), дифтонги, нёбные или палатальные гласные, три типа звука «а»: простой, губной и нёбный.

Говор в основном сохраняет грамматические особенности грабара, хотя существует также ряд интересных именных, местоименных и глагольных образований. На синтаксическом уровне винительный падеж выражается с предлогом «з».

Таким образом, лингвистические данные, зафиксированные в сказках рштунцев, показывают, что диалектная речь армян Рштуника характеризуется фонетической системой, отличной от литературного языка, богатой и образной лексикой, грамматическими вариантами, примечательными словообразовательными реалиями и стилями. Лингвокультурные ценности, предоставленные носителями диалекта, помогут преодолеть языковые трудности диалектной речи сказок армян Рштуника.

Ключевые слова и словосочетания: Рштуник, диалект, диалектная речь, народный говор, языковое мышление, сказка, фонетика, лексика.

Ռշտունիքի սահմանների ուրվագծումը լեզվական փաստերի հիման վրա

Մեծ Հայքի Վասպուրական նահանգի Ռշտունիք գավառը, որը բնիկներն անվանում էին *Ըռըշտունիք // Ըռշտունիք // Ըռուշտունիք // Ռըշտունիք // Ռուշտունիք // Վուշիկ*, հայտնի էր *Տոսպ-Ռշտունիք, Ռշտունյաց երկիր* բաղադրյալ տեղանուններով, նաև *Ոստան, Արիստունք, Մանակերտ // Մանակերտո* հատկանուններով, տեղակայված էր Վանա լճի հարավային առափում։ Հետագա դարերին այն ժառանգվում է որպես *Գավաշ, Կարճկան, Ոստան* գավառակներ։

Տեղանունների այս շարքում ուշագրավ է Մանակերտ տարբերակը, որը ոչ միայն կոնկրետացնում է Ռշտունիքի տեղակայումը, այլև հետաքրքիր պատմական փաստեր է պարունակում գավառի մասին։ Ի շարս մի շարք իրակությունների՝ «Ենթադրվում է, որ Մանակերտը կառուցել է ուրարտական Մենուա թագավորը և կոչել իր անունով» [6, էջ 680-681]։

Գ. Բ. Զահուկյանը բազմահատկանիշ-վիճակագրական դասակարգմամբ Վասպուրականի տարածքի հայության հաղորդակցության միջոցը զետեղում է բարբառների արևմտյան խմբակցության կը ճյուղի Վանի կամ հարավային միջբարբառախմբի մեջ՝ մտնող Վանի բարբառ ընդհանուր անունն ունեցող ենթախմբի մեջ՝ Մոկսի, Շատախի, Բաստի, Ոզմի, Վան քաղաքի և Դիադինի Վարդենիս բնակավայրի ենթաբարբառներով [13, էջ 134-135]։ Ռշտունիքի տարածքն առանձին բնութագրված չէ, քանի որ պատմականորեն այն կազմում էր Վասպուրական աշխարհի մի մասը և հաղորդակցվում էր նշված բարբառախմբի խոսվածքներով։

Համադրելով բարբառագիտական գրականության, ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի՝ «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրով» գրանցված ձեռագիր նյութերի, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության և տեքստաբանության բաժնի կազմած «Հայ ժողովրդական հեքիաթների» XX հատորում ընդգրկված բանահյուսական տեքստերի տվյալները, ինչպես նաև ոշտունցի հայ գաղթականների հաղորդած փաստերը՝ հնարավոր դարձավ տարրորոշել Ռշտունիքի մոտավոր սահմանները և այդ լեռնաշխարհի բնիկների լեզվական առանձնահատկությունները։

Ըստ Արևելյան Հայաստան ներգաղթած և հիմնականում Արարատյան դաշտի բնակավայրերում (Վեդի, Էջմիածին, Մասիսի Գեղա-

նիստ, Արալեզ, Գոռավան, Դաշտաքար, նաև Գեղարքունիքի Տրետուք և այլն) հաստատված բարբառակիրների² վկայության՝ ոչտունցիներ ապրում էին նաև Վերին Հայոց ձորի Հօրմօրուր, մոտակա Կղզի, Հանգըտանց, Խառնուրթներ, Աշպաշեն, Արատենց, Նոր Կեղ, Հընդըստան, Խէք, Իփսչըրանց, Պանտականց, Նարեկ, Տըշոխ, Հաթանան, Մարկըս, Պըլթենց, Քիշկ, Խուտկիւմ, Գավաշի Հարպերթ // Հարպերտ, Փըշավանց³, Պօղօնիս, Պախվանց, Փախներ (<Փարգըխներ՝ ըստ XIX դ. վերջին Հարպերտում ծնված բարբառակիր Նուբար Հարությունյանի), Հիրիչ, Քարատաշտ, Խոշաք գավառի⁴ Քոեր և այլն: Նշված բնակավայրերին մոտիկ էին Վըռկոնիա, Իշկերտ, Վանդանց քղաքնակ գյուղերը: Հուրթուկ, Դասեր, Լեյնիս, Փութ գյուղերը միմյանցից բավականին հեռու էին: Այդ գյուղերից մինչև Վան մոտ երկու օրվա ոտքի ճանապարհ էր: Հարպերտից Վան մեկ օրում ոտքով գնում, գալիս էին («*Վօրնօվ կերթէն, կըրտ" անէն*»):

Ռշտունիքի իշխանանիստ նստավայրը Ոստանն էր, որ հայտնի է նաև *Ոստանա կապան* անունով՝ տեղակայված Նարեկ գյուղի մոտ: Ոստանից այն կողմ Վանա տարածքն էր՝ Խորկիւմ, Իշխանիկիւմ, Խարանկանց գյուղերով: Փըշավանցը Աղթամարին ամենամոտ գյուղն էր⁵: Գավաշի շրջկենտրոն Ոստանը, որը դարերի ընթացքում եղել է հայաբնակ, XIX դարավերջին, ըստ բարբառախոս բանասացի, բնակեցված էր թուրքերով ու քրդերով:

Ռշտունիքում բնակվող հայերին անվանում էին վըռըշիկներ: Այդ մասին վկայում է նաև Վանի բարբառի բառարանի հեղինակ վանեցի բարբառակիր Հ. Թուրշյանը: Նա գրում է, որ ոչտունցիներն ապրում էին

² Տե՛ս ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի՝ «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրով» գրանցված №№ 188 [Ոստանի Քարատաշտ], 257 [Արտամերտ], 290 [Գավաշի Հարպերտ և Փըշավանց], 297 [Խոշաքի Քոեր] ձեռագիր նյութերը:

³ Ըստ բարբառախոս Նուբար Հարությունյանի՝ Հարպերտ և Փըշավանց գյուղերի խոսվածքները որոշ տարբերություններ ունեին:

⁴ Պատմական Անձևացյաց գավառ:

⁵ Տե՛ս ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի ձեռագիր տետր № 290, Գավաշի Հարպերտ, 1985 թ. գրանցեց Ա. Խաչատրյանը: Նաև՝ տետր №188, Ոստանի Քարատաշտ, բարբառակիր Աղավնի Մանուկյան՝ ծնված 1903 թ. Քարադաշտում, լրացնող՝ Ժ. Միքայելյան:

Վանի հարավում՝ Մոկաց աշխարհը ներառյալ: Բառարանագիրը *Վրդրշիկ* բառը համարում է բազմիմաստ և վկայաբերում է նաև հետևյալ իմաստները՝ 1) «Ռշտունցու պատրաստած շատ ամուր կոշիկ, որ հյուսվում էր մազե թելից, առանց կաշվի և մեխի», 2) «առհասարակ գյուղացի» [5, էջ 207]: Հավանաբար *Վրդրշիկ* բառի երկրորդ իմաստը նկատի ունի Ռ. Տեր-Մինասյանը, երբ գրում է. «Ասոնք (իմա՝ երկրորդ խմբի տղաները՝ Չաթոն ու Շերոն, Դարմոն ու Փոխիկը, Աստոն ու Ախպերը եւ ուրիշ շատեր) գլխատրաբար Տաւրոսի վոշիկներն էին, անգրագէտ, յամառ, խոհուն եւ կը խօսէին լեզու մը, որուն խոխոռոցի մէջէն հագիւ կը նշմարէիր, թէ հայերէն էր» [14, էջ 23]: Պոլսի «Աւետաբեր» շաբաթաթերթը «առհասարակ գյուղացի» բացատրությանն ավելացնում է ծաղրական նրբիմաստ. «Ինչպէս Թիֆլիսու հայն Մշոյ հայուն «կոօ» կը կոչէ, նոյնպէս Պլանդգի եւ Խնուսի հայն գաւառացի հայուն «վոշիկ» կը կոչէ» [3, էջ 333] :

Ռշտունիքի լեզվական հաղորդակցության հիմնական միջոցի մասին

Վասպուրականի տարածքի հաղորդակցության հիմնական միջոցը Վանի բարբառն էր, որի հնչյունական, քերականական և լեզվական այլ հատկանիշների հետ ընդհանրություններ ունի նաև Ռշտունիքի տարածքում կիրառված հայերենը, որը, ինչպես բնորոշում է Ռ. Տեր-Մինասյանը, հնչում էր խոխոռոցի նման: Ըստ այսմ՝ կարելի է ենթադրել, որ բավականին խրթին և տարահունչ բաղաձայններով հարուստ լեզուն էր: Վանի «քաղաքամերձ գյուղերի, ինչպես նաև Հայոց Ձորի, Արճակի և Թիմարի գավառների հայերը խոսում էին Վանի բարբառով: Այդ բարբառի խոսվածքներով էին խոսում նաև Բերկրու, Արճեշի և Աջավազի հայերը: Վանի վիլայեթի հարավում՝ Ոստանի, Կարկառի, Գյավաշի, Կարճկանի, Շատախի, Մոկսի ու Ոզմի հայերը խոսում էին Մոկաց բարբառով» [5, էջ XVI]: Ըստ այսմ կարող ենք ասել, որ բարբառագիտական արդի գրականության մեջ հայոց լեզվի առանձին բարբառ համարվող Շատախի, Ոզմի տարածքային տարբերակները նախկինում ընկալվել են որպես Մոկսի բարբառի խոսվածքներ:

Վասպուրականի տարածքի հայությունը արևմուտքից լեզվական շփման մեջ էր Մշո բարբառի և Բաղեշի խոսվածքի, արևելքից՝ Ուրմիայի, Խոյի և Սալմաստի բարբառների հետ: Հարավում բնակվում էին քրդա-

խոս և արաբախոս հայեր, որոնք լեզվական փոխազդեցության մեջ էին բարբառախոս հայերի հետ: Այս շփումները և փոխազդեցությունները պատճառ են դառնում լեզվական և բառապաշարային որոշ տարբերությունների: Քաղաքաբնակների բառապաշարը տարբերվում էր գյուղաբնակների բառապաշարից. վերջիններս մայրենի բարբառն ավելի անաղարտ էին պահում և հիմնականում խուսափում էին օտար բառեր գործածելուց:

Հ. Թուրջյանը այս տարածքի հայերենի մասին վերհիշում է. «Հայերենը համեմատաբար անաղարտ էին պահում կանայք: Նրանք տանից հազվադեպ էին դուրս գալիս, չէին շփվում արտաքին աշխարհի հետ, շուկայի երես չէին տեսնում: Ինձ ծանոթ էին օր ծերության հասած պառավ կանայք, որոնք իրենց կյանքում թուրք չէին տեսել, սակայն դուրս ու ներս անող ամուսինների խոսքի ազդեցությամբ թուրքերեն բառեր էին գործածում: Նույն հարկի տակ ապրող տղամարդկանց բառարանում թուրքերեն բառերի քանակը հասնում էր երբեմն 40 տոկոսի, իսկ կանանց բառապաշարում՝ հազիվ 10 տոկոսի» [5, էջ XVII]:

Բերված փաստերից ելնելով՝ կարելի է ասել, որ Ռշտունիքի տարածքում գործածական են եղել Վանի և Մոկսի բարբառների խոսվածքները, ներառել են Վանի բարբառի մի շարք հատկանիշներ՝ դրսևորելով միջխոսվածքային մասնակի տարբերություններ [հմմտ. 2, 11, էջ 20-35, 12, էջ 108-183]:

Ա. Ղարիբյանը, անդրադառնալով բարբառային տեքստերի գրառման դժվարություններին, Մոկս-Վան լեզվական փոխհարաբերության մասին գրում է. «Բարբառագրության անհաջող կիրառման պատճառով է, որ հաճախ մի որևէ բարբառ դարձնում են մեկ ուրիշ բարբառի ենթաբարբառ կամ, նույնիսկ, խոսվածք: Հենց դրա պատճառով էլ Մոկսի խոսվածքը համարում են Վանի բարբառի ենթաբարբառը» [9, էջ 83]: Տարբեր հեղինակների կողմից միևնույն լեզվաորակին տրվող բարբառ – ենթաբարբառ – խոսվածք բնորոշումները խոսում են Վասպուրական աշխարհի հայության լեզվական ընդհանրության և մասնակի տարբերությունների մասին:

Ռշտունիքի բարբառային հայերենը՝ ըստ «Հայ ժողովրդական հեքիաթների» (հ. XX) նյութերի

Հիշյալ հատորն ընդգրկում է Ռշտունիքի գավառի հայերեն բանա-

վոր խոսքի դրսևորումները՝ գրի առնված Նարեկ, Ախավանք, Հաղուն, Փախներ, Պատականց, Փշավանց, Բելու, Բողոնիս, Հարբերդ, Նորգեղ, Մոխրաբերդ գյուղերի նախկին բնակիչներից [8]:

Ժողովածուում ընդգրկված բոլոր հեքիաթները բարբառային հայերենով են: Յուրաքանչյուր բարբառ, հիմքում ունենալով բնիկ, ընդհանուրհայերենյան բառաշերտ, բառապաշարի գործուն և կենսունակ մասնաբաժին, ունի նաև միայն իրեն հատուկ հնչարտաբերությամբ բառերի որոշակի քանակ, քերականական ձևեր, դարձվածային, նկարագրական կառույցներ և լեզվական այլ միավորներ, որոնք այլ բարբառներով հաղորդակցվողների համար կարող են լեզվական փոխըմբռնման դժվարություններ ստեղծել:

Բարբառը հասկանալի կդառնա, եթե ծանոթ լինենք տվյալ խոսքի հնչյունաքերականական օրինաչափություններին: Երբ որևէ բարբառին կամ խոսվածքին բնորոշ ինչ-ինչ հնչյուններ տառերով արտահայտված չեն մեսրոպյան այբուբենում, դրանց հնչերանգն արտահայտելու համար գործածվում են մի շարք պայմանական նշաններ: Ձայնավորների և բաղաձայնների՝ գրական լեզվից տարբերվող ձևերով կազմվում են հնչյունական զուգաբանություններ, որոնք գրավոր խոսքում արտահայտվում են գիտական տառադարձումների միջոցով [1, էջ 6-11, 10, էջ 45-46, 4, էջ 70-79, 7, էջ 19-24]: Բարբառային գրավոր խոսքում գրական լեզվի ուղղագրական կանոնները չեն գործում, քանի որ բանահյուսական ստեղծագործությունները, այդ թվում՝ հեքիաթները, գրի են առնված բանասացների արտասանությանը համապատասխան:

Հնչյունական զուգաբանությունները

Ռշտունիքի խոսվածքներն ունեն երկշարք բաղաձայնական համակարգ (գրաբարի ձայնեղները խլանում են), միայն *գ*, *կ*, *ք* եռաշարքին հատուկ *գ՛*, *կ՛*, *ք՛* քմայիններ, *ü*, *ü*, *ü*, *ö* քմային ձայնավորներ, *է*^օ, *ի*^ւ, *ը*^ւ երկբարբառներ:

Հայտնի է, որ գրաբարում *ւ* հնչյունագրով սկսվող բառ չկա: Այն, միանալով *ա*, *ե*, *ի*, *ո* ձայնավորներին, կազմում է *աւ*, *եւ*, *իւ*, *ու* երկբարբառներ, *ւո* եռաբարբառ՝ *վուո*՝ արտասանական սերտ համակցումով, և հանդես էր գալիս միայն բառամիջում կամ բառավերջում: Վասպուրականի տարածքի խոսվածքներում *ւ* հնչյունը, ի հայտ գալով բառա-

սկզբում, *ո-*ի հետ կազմում է *տ* եռաբարբառ. օր.[՝] *տ՞ն* «ո՞վ» (Արծկեի Կոճերեր), *տնձնի* «ոզնի» (Արճակի Լիմ), *տրթիկ* «հորթ» (Արճակի Լիմ), *տրթկարած* «հովիվ» (Արճեշի Բոլորմակ) և այլն:

Ռշտունյաց նախարարական տոհմին պատկանող Ոստանի Քարատնշտ գյուղում ևս գրանցված է այս իրողությունը. օր.[՝] *տջխար*, *տսկոռ*, *տրթի*, *տրթ* «որդ», *տտեր* «ոտքեր» և այլն: Չի բացառվում, որ հնդեվրոպական լեզուներից մեզ ծանոթ նախագրաբարյան այս հնչարտաբերությունն ունենա ուրարտական կամ հարակից այլ հնագույն լեզվական արմատներ: Ըստ այսմ կարող ենք ասել, որ հեքիաթների այս ժողովածուն ոչ միայն բարբառային և ազգաբանական նյութերի շտեմարան է, այլև պարունակում է լեզվամտածողական յուրօրինակ հատկանիշներ, որոնք ժառանգվել են ուրարտական ժամանակներից:

Այժմ դիտարկենք, թե ինչ հատկանիշներ էին ի ցույց դնում Ռշտունյաց գյուղերի խոսվածքները՝ ըստ ժողովածուում ամփոփված հեքիաթների և վերը նշված բնակավայրերին վերաբերող ձեռագիր նյութերի: Ռշտունցիների լեզուն, հիմքում ունենալով տարածքին բնորոշ լեզվաքերականական մի շարք հատկանիշներ, ունի նաև որոշ մասնավոր դրսևորումներ: Լեռնագոտու գյուղերի խոսվածքների հնչյունական համակարգն ուներ հետևյալ ընդհանուր պատկերը:

Ճայնավորական հատկանիշներ

Տարածքին ընդհանրապես բնորոշ է քմայնացումը՝ առաջնալեզվայնության տարբեր աստիճաններ ունեցող ձայնավորների առկայությունը:

Խոսվածքն ունի երեք տեսակի *ա՝* պարզ *ա*, շրթնային *ա՛*, քմային *աի*:

Քմային ձայնավորները թույլ են արտասանվում: Ընդհանրապես ձայնավորների քմայնացումը թույլ է արտահայտված, երբեմն այն կարող է և չլինել:

Խոսվածքն ունի պարզեցման հակված երկբարբառներ:

Ե երկբարբառը նույնպես շատ թույլ է հնչվում և հաճախ նույնանում է պարզ *է-ի* հետ:

Ո երկբարբառն ունի շատ բաց հնչում՝ ^ոլէ: Կան բառեր, որոնցում թույլ ո երկբարբառը, որը հաճախ համընկնում է պարզ *օ-ին*:

Ը որոշիչ հոդը գործածական չէ: Գաղտնավանկ ը-ն շատ դեպքերում լիարժեք չի հնչում, հատկապես հոդերին նախորդելիս: Խոսվածքին բնորոշ են բաղաձայնների կուտակումները, արագ, միանգամյա արտաբերությամբ:

Նշված ընդհանուր հատկանիշներից բացի, հիշատակելի են նաև հնչյունական իրողությունների հետևյալ մասնավոր ձևերը:

ա) Շեշտանախորդ վանկերի ձայնավորների թուլացում, սղում կամ փոխարկում ը-ի. օր.[՝] *ամաչկոյր > ամչըկոյր, աւելանալ > հււվըլնւնլ, երկայնանալ > հերկըննալ, թեթևանալ > թէթվընալ, ժողովել > ժողվել, նեղանալ > նէղնալ, ողողել > օղըղել, վախենալ > վււխել* և այլն: [*Տեղ տաս էնոնց ծիերուն, տավրներուն էլ, չուր էրթան: Տոան ճակտին թուխթըմ գրես*]⁶:

բ) Եռավանկ բառերի ձայնավորների սղում կամ փոխարկում ը-ի միջնավանկում. օր.[՝] *աղաջուր > աղճուր, առաջնակ > հււռճըննկ, գողանալ > կ'ողնալ, թաթախել > թաթխել, ճախարակ > չախրակ, լոգանալ > լոկընալ* և այլն:

գ) Շեշտի տակ գտնվող ա-ի դիմաց *ււ* քմային. օր.[՝] *թաթ > թււթ, թամբ > թււմբ, թանկ > թււնգ, լաց > լււց, չափ > չււփ, վախ > վււխ* և այլն:

դ) Հին հայերենի *բ, գ, դ, ձ*-ից առաջացած խուլերից հետո գտնվող պարզ ա-ի դիմաց *ււ* քմային ձայնավոր՝ ըստ «Աճառյանի օրենքի». օր.[՝] *բահ > պււխ, բամբակ > պււմբււնկ, բան > պււն, բանջար > պււնջււր, բառնալ > պււռնալ // պււրցել, բարակ > պււրւնկ* և այլն: Պււրև կըտա, *պււրև* կ'առնի, խըտ իրարու մեկտեղ զրցելով կ'էրթան ք'աղքի մեջ:

ե) *Մ, ն* ռնգայիններից առաջ գտնվող ա-ի դիմաց որոշ բառերում ի հայտ է գալիս քմային *ււ* ձայնավոր. *ապրանք > ապրււնք, բարեկենդան > պարկենդււնք, զանգ > զււնգ, զոքանչ > զօքււնչ* և այլն:

զ) Շչական բաղաձայնների հարևանությամբ երբեմն ա պարզ ձայ-

⁶ Հեքիաթներից մեջբերված օրինակներում հանդիպում է գրաբարից պահպանված *գ* ձայնեղի քմայնացում:

նավորի դիմաց շեշտակիր դիրքում առկա է քմային *ü*. օր.՝ *ժանգ >ժանգ, ճանճ >ճանճ, շարժ > ժանժկ, արժել >անժել, բաժին > պանժին, շարժել >անժել* և այլն:

է) Միավանկ բառերի բառասկզբի *n*-ի դիմաց *in* կամ *վn* // *վn* եռաբարբառ ունեն հետևյալ բառերը. *ոչ >վնչ, ով >վով* // *վնվ, որբ >վորբ, որձ >ւորց* և այլն:

ը) Երկվանկ բառերի բառասկզբի *n*-ի դիմաց *վn*, *ւn*, *վn*^է, *ւn*^է հնչյունակապակցություններ, երբեմն էլ պարզ *o* ունեն որոշ բառեր. *ոչխար > վոխար, ոռնալ > վոռնալ, ոսկի > վուսկի, վուրթիկ «հորթ», որդնել > վուրդնել, որոճալ > օրոճալ* և այլն:

թ) Հին հայերենի *բ, գ, դ, ձ*, ջ-ից առաջացած խուլերից հետո գտնվող *n*-ի դիմաց *ն, օ* քմայիններ՝ ըստ «Աճառյանի օրենքի», երբեմն նաև պարզ *o*. օր. *բողկ > պնղկ, գոգ > կնք, գոմ > կնմ, գործ > կործ, դող > ւոնղ, ձոր > ձոնր, ջոջ > ճոճ* և այլն, բայց *ջոկ > չօկ*:

ժ) Բառամիջի շեշտակիր *n*-ի դիմաց փափուկ *ն, օ*, նաև պարզ *o*. օր.՝ *թոք > թնք, լող > լոնղ, ծոմ > ծոմ, կոթ > կոնթ, մոմ > մոմ, նոր > նոնր, չոր > չոնր, խաղող > խաղոնղ, փորոն > փորոն, գոռալ > բոռալ, գովել > կօվալ, գործել > կօրծել* և այլն:

Կորչել բայի *կորուսանել* գրաբարյան համարժեքը Ռշտունիքի տարածքում գործածվում է *n > ու* հնչյունափոխությամբ՝ ստանալով *կուրուսել* ձևը:

ժա) Հին հայերենի *բ, գ, դ, ձ*, ջ-ից առաջացած խուլերից հետո գտնվող *n*-ի դիմաց *ն* քմային ձայնավոր՝ ըստ «Աճառյանի օրենքի». օր.՝ բուրդ > պոնրթ, բութ > պոնք, գութան > կոնթան, գունդ > կոնդ, դու > տոն, դուրս > տոնս, ձու > ձոն, ձուկ > ձոնկ, ջուր > ձոնր և այլն: *Դուռն* բառում տեղի է ունեցել *ու > ո* հնչյունափոխություն՝ տոն: Հեքիաթներում *ու > ո* հնչյունափոխության է ենթարկված *շուր* բառը: «Թող ես շոտ քնեմ»: «Թակավոր շոտ առավոտ կըվազի կըլնի, կ'էրթա մըտ բաղվանչին»:

ժբ) Շեշտակիր *n*-ն հիմնականում պահպանվում է: *Ու > ո* հնչյունափոխություն է նկատվում *թութ > թոնք, քուն > քոն, ուրիշ > հոնրիշ* բառերում:

ժգ) Ու + ձայնավոր կապակցությունների դիմաց առկա է ըվ + ձայնավոր. օր.՝ աղուէս > աղվէս, դժուար > տըժվար, շուարիլ > շիվրել, տվել (<տուեալ) > տըվէր, տված (< տուած) > տըվուկ, տվեց (<տուեց) > էտու:

ժդ) Միավանկ բառերում բառասկզբի ե-ի դիմաց ունենք է պարզ ձայնավոր, յե եռաբարբառ, ինչպես նաև յէ հնչյունակապակցություն. եզն > յեզ, եռալ > յէռալ // յեռալ, ես > յես, երդ > հէրտուս, եփել > էփել, երբ > յէփ և այլն:

ժե) Երկվանկ բառերի բառասկզբի ե-ի դիմաց գրանցված են է, ի, ը պարզ ձայնավորներ, ինչպես նաև յե եռաբարբառ և յէ հնչյունակապակցություն. օր.՝ ելանել > ըլնել, եղնիկ > յէղնիկ, երակ > էրակ, երես > իրես, երեք > իրեք՝, երկաթ > էրկաթ, երկայն > հէրկէն, երկու > էրկու, եփել > էփել և այլն:

ժզ) Բառամիջի շեշտակիր ե-ի դիմաց առկա են է, ի ձայնավորներ և ե երկբարբառ. դել > դել, թել > թել, ձել > ձել, աւելի > հ'ավէլի, ծեծել > ծէծիլ, շերեփ > շիրեփ և այլն. ե երկբարբառը շատ թույլ է. հաճախ հընչվում է որպես պարզ է:

ժէ) Ը-ից առաջ գտնվող բառասկզբի ե-ի դիմաց կա հ'ի, հ'ե, ի, է. հ'իրիկուն, իրես, էրէվալ, իրեք՝, հ'էրէկ, էրէց, էրընջակ: Ինչպես մի շարք այլ տարածքներում, Ռշտունիքում ևս ղ ձայնեղից առաջ եղբայր բառի ե-ն դառնում է ա՝ ախպէր:

ժը) Մարգարէ բառի վերջին պարզ է-ն դառնում է ö քմային կամ պարզ ա՝ Մարկ'ö// Մարք'ար:

ժթ) Ռշտունիքում ևս հին հայերենի շեշտակիր և շեշտանախորդ այ երկբարբառը վերածվում է պարզ է-ի, երբեմն բառամիջում տեղի է ունենում յ ձայնորդի անկում. օր. այդ > էտ, այլ > էլ, այծ > էծ, այն > էն, գայլ > կ'էլ, լայն > լէն, ծայր > ծէր, մայր > մէր, տայգր > տէք'ըր, այրի > վոռպըվէրի, այրել > էրէցել, վայրի > վէրի // վէրու, փայծաղն > փացեխ քայլել > ք'էլալ և այլն: Պայծառ ածականը անձնանուն նշելիս չի հնչյունափոխվում, իսկ հասարակ անվան դեպքում այ երկբարբառը դառնում է ը՝ պըծառ «կայծ»:

ի) Հին հայերենի ոյ երկբարբառի դիմաց հիմնականում հանդիպում է ու, ո, ու, հազվադեպ՝ օ, ö ձայնավորներ. օր.՝ անոյշ > անուշ, բոյթ > պոթ, բոյն > պոն (հոգնակին՝ պոններ), գոյն > կոն, զոյգ

>չ־օխտ, գրոյց > շափազըրոօց, զըրոօց(ել), թոյլ > թօօլ, լոյս > լօս, կոյր > կօր, հանգոյց > խանգօցկ, ոյժ > ուժ, պտոյտ > պըտոտ, սովորոյթ > սովօրութկ, քոյր և քօր և այլն:

ի) Հին հայերենի իւ երկբարբառը դառնում է ու, ու, է, ի կամ ե. օր.՝ ալիւր > ալուր, աղբիւր > հ'անխալոօր, արիւն > արուն, հարիւր > խարիր, դիւր > փոօր, ձիւն > ծոօն, սիւն > սուն, ալեւորութիւն > խալիվորութէն, աջորութիւն > աճօղութէն, գողութիւն > կ'ողութէն, եղբայրութիւն > ախպէրութէն և այլն:

Բաղաձայնական առանձնահատկություններ

Բառավերջին ք-երը կանոնավորապես քմայնանում են. հիմնականում քմայնացման շատ թեթև երանգ ունեն: Կ'էրթա կանգալով, խարցումով, կ'էրթա Խոջա Լու քաղաք՝ կ'էլնի տ'ոօս:

Եթե ք-ով վերջացող բառին ուրիշ բառ է հաջորդում, հաճախ ք-ն դառնում է կիսաձայն յ՝ ք > յ:

Առկա է հ-խ անցում: Օղորմի տվեք թուջօր Հ'անկոփու խոգօն: Էտա խավք կըգ'ան, մարթ կ'էլնի վըր խավքու քամկին, էն խավք կըպանցրանա վըր Էտա քաղքին:

< հագագը, որ ընդհանուր առմամբ համապատասխանում է հին հայերենի յ-ին, տատանում է տալիս խլության և ձայնեղության միջև. ան-ից առաջ գրեթե միշտ ձայնեղ հ՝ է հնչում՝ հ'անոու, հ'անգընալ «ուշանալ»: Թակավոր-վնգիր կ'ուրախանան, կ'ասեն՝ հ'անգընցալ:

Բառավերջի գ, կ, ք հնչյունները, եթե գտնվում են այլ բառից առաջ, փոխարկվում են յ կիսաձայնի. օր.՝ տանայ կը սըրենք «դանակ ենք սրում»:

Ետնալեզվային պայթականների քմայնացումը բառասկզբի և բառավերջի դիրքերում շատ թույլ է արտահայտված, հազիվ ընկալելի: Դրանք լիարժեք չեն փոխառյալ բառերում և առաջնալեզվայնացած ձայնավորի նախորդելու դեպքում. օր.՝ գ'ոգ, կ'արուն, գ'անգանգուկ:

Նշված ընդհանուր հատկանիշներից բացի, Գավաշի Հնրպերթ // Հնրպերտ, Ոստանի Քնրատանշտ և հարակից մյուս գյուղերի խոսվածքներում արձանագրված են հետևյալ բաղաձայնական հատկանիշները:

ա) Բառասկզբի *բ, գ, դ, ծ*, ջ ձայնեղների դիմաց *պ, կ, տ, ծ, ճ* խուլ հնչյուններ. օր.[՝] *բազուկ* > *պննզուկ*, *բակ* > *պնկ* «ավերակ», *բարի* > *պնրի*, *բերան* > *պերան*, *բոլոր* > *պոլոր*, *դեղնուց* > *տեղնուց*, *դիզել* > *տեզել*, *դրացի* > *տըրկէց*, *ծի* > *ծի*, *ծոր* > *ծոր*, *ջորի* > *ճորի* և այլն, բայց *գդակ* > *քըթակ*:

բ) Միջձայնավորային և բառավերջի երկաշնավորային դիրքերում գտնվող *բ, գ, դ, ծ, ջ* ձայնեղների դիմաց խուլ *պ, կ* // *ք, տ, ծ, ճ*: Հագնել > *խննկնել*, գոգ > *կ'օք*, թագ > *թաք*, մարագ > *մարնք*, օգուտ > *օկուտ*, *խաբել* > *խապել* և այլն:

գ) Ինչպես վերը նշեցինք, *հ*-ն դառում է *խ*. *հազալ* > *խննզնլ*, *հայ* > *խայ*, *հայելի* > *խնյլի*, *հայել* > *ըխել*, *հինգ* > *խինգ*, *պահել* > *պախել*, *տիրուհի* > *տիրուխնի* և այլն:

դ) Օտար բառերի բառասկզբի *ղ*-ի դիմաց առկա են կոկորդային խուլ պայթական *կ*[՛] (արաբերենի նման) կամ հետնալեզվային խուլ պայթական *կ*. օր.[՝] *ղազ* > *կնազ*, *ղազան* > *կնազան*, *ղալմաղալ* > *կալմակալ*, *ղայիմ* > *կահիմ*, *ղասաք* > *կասաք*, *ղարիք* > *կարիք*, *ղութի* > *կութի*, *Ղազար* > *Կննզար* և այլն: *Ղուկաս* անձնանվան հնչյունափոխված ձևն է՝ *Խուկագ*, *ղսմաթ* գոյականինը՝ *քըսմնթ*:

Քերականական զուգաձևություններ

Տարածքի լեզվական հաղորդակցության միջոցը հիմնականում ժառանգել է գրաբարի քերականական առանձնահատկությունները: Սակայն գոյականական, դերանվանական և բայական հարացույցներում հանդիպում են մի շարք հետաքրքիր կազմություններ, այլաձևություններ, որոնք, ըստ հեքիաթների նյութերի, վերաբերում են Գավաշի և Ոստանի հայության լեզվին:

ա) Հիմնական հոգնակիակերտներն են՝ -եր, -ներ, -ք, -վի, -ան և սրանցով բաղադրված կազմությունները. օր.[՝] *այգի* > *հնկի* – *հնկիք*, *վկա* > *վըկա* – *վըկէք*, *մադն* > *մադ* – *մադկեր* // *մադքեր*, *որդն* > *տորտ* – *տորտներ*, *ոտն* > *տոր* – *տորքներ*, *ծունկն* > *ծունգ* – *ծընգներ*, *տեր* – *տիրվանք*, *էշ* – *էշեր* // *էշվանք*, *ճնճղուկ* > *ճընջըղուկ* – *ճընջըղներ*, *մեղու* > *մէղուն* – *մէղունք* / *տեր* // *մէղնտեր*, տագերկին > *տէկերկին* – *տէկերկընք* / *տեր* և այլն:

Ոստանի Քարադաշտ գյուղի խոսվածքի զուգաձևություններից են հետևյալները. կացիներ - կացիներ, փեսաներ - փեսեք, լեզուներ - լեզվներ, ճանապարհներ - ճամբիներ, կրիա-կրիաներ // կըրիրա - կըրիրեք, չուխաներ - չուխեք, սափանաներ - սափնեք, առուներ - հառվներ, ասփղեր - ասփղներ, հորաքույրներ - խորքիորեր, սանամայրեր - սանամերեր, քեռակիներ - քեռու կընթներ, տագեր-կանայք - տեքոր կընթներ, մարդիկ - մարթներ, քույրեր - քիորեր և այլն:

բ) Հոլովական ձևերը հիմնականում ընդհանուր հայերենյան են: Ուշագրավ հոլովաձևեր են ի հայտ բերում մի շարք գոյականներ և դերանուններ:

Եզակի սեռական հոլովաձևեր. գառան - կ'անու, ձեռքի - ձեռաց, ոտքի - տոաց, աչքի - աչից, արջի - արճու, գայլի - կ'ելու, հորթի - տորթկա, ուլի- ուլու, վառեկի - վառկու, աղքատության - շիվարության, երկարության - հերկենության, մեծության - ճ'ուճության, կարճության - կոյօտության, քաջության - կոչախության, Սաթիկի - Սաթկե, Երևանի - Հերեվանա, Կարսի - Կ'արսան, Վանի - Վ'անան, Մուշի - Մըշու, Սասուն - Սասունի // Սասում - Սասմա, Հարպերտ - Հ'արպերտ'ու և այլն:

Հոգնակի սեռական հոլովաձևեր՝ անունների - անունքյտերաց, գազանների - կ'ազընքտերու, գողերի - կ'ուղերու, տերևների - թաֆերու, փետուրների - փ'աներու և այլն:

Ոստանի Քարադաշտից ունենք՝ աների «աներոջ», ինգիրոջ «ընկերոջ», կընգ'ա «կնոջ», կիսուրի/կիսուրոջ, տալի, տեքոր, քըրոջ, խորքըրոջ, մորքըրոջ և այլն:

Բացառական հոլովի ձևեր: Ըստ Ոստանի և Գավաշի տարածքի գաղթականների հաղորդած տվյալների՝ այս հոլովն ունի -ից // ուց, -էն վերջավորություններով, մոտեն կապով ձևեր. աշխարհից - ախշըրք'են // ախշըրից, քթից - ք'ընթից // ք'ընթեն, թոնրից - թորվընեն, Արշակից - Արշակի մոտեն, հորից - խորից // խորեն // խոր մոտեն, Բաղդադից - Բաղդադուց, Վանից - Վ'անան, Սասունից - Սասումից և այլն:

Հոգնակի բացառականը. կազմվում է հոգնակիի ձևերին - ուց վերջավորություն ավելացնելով. աղվեսներից - աղվեսներուց, բերաններից - պերներուց, բրդերից - պըրթերուց, գայլերից - կ'ելերուց, գետերից - կ'տերուց, հացերից - խացերուց, տներից - տըներուց և այլն:

Գործիական հոլովը. հիմնականում կազմվում է -ով վերջավորությամբ. գլխով –*կըլխով (յէմ կըլխուց շար պան ընցէ «իմ գլխով շար բան է անցել»)*, դռնով –*տըռնով (տըռնից չի մըտնի)*: Գրանցված են նաև գործիականի իմաստ արտահայտող հետևյալ բաղադրյալ ձևերը. աղբարով – *ախքարով // խըր ժողովարանին // ժողովարանի խեյր, խաչարուրի խեյր// խըր մարդով – մարտի խեյր // խըր մարտին // մարտով, քրոջով – քուրոջ խեյր // քորով և այլն: Նամակ խըրկեց խըր ուր քուրոջ//քուրոջ խեյր:*

Ներգոյական հոլովն արտահայտվում է առաջադաս մըջ և ետադաս մէջ «մէջ» կապով, նաև գոյականի ուղիղ ձևով. *ախշարք՝ // ախշըրքի մէջ // մըջ ախշըրքին, գեպում- մըջ կ'եպին // կ'եպ, գյուղում – կ'եղ // մըջ կ'էղին, հողում – խող//մըջ խողէն // խողին // խողի մէջ և այլն: Հոգնակի ներգոյականի դեպքում ևս (մըջ // մէջ) կապը նախադաս և հետադաս կիրառություն ունի. *մըջ պէրըներուն // պէրըներու մէջ, մըջ կ'էպէրուն // կ'էպէրու մէջ, մըջ կ'էղէրուն // կ'էղէրու մէջ, մըջ սընդըկներուն // սընդըկներու մէջ և այլն:**

Թվական անվան հարացույցում առանձնանում է տասնավորների կազմությունը. այն ընդունված ձևին զուգահեռաբար արտահայտվում է նաև *դասը* թվականի հարադրությամբ. օր.՝ *յէռսուն // իրեք՝ դաս, ք'անսուն // չոռս դաս, հիսուն // խինգ՝ դաս, վաթսուն // վեց դաս, յօթանասուն // յօթ դաս, ութանասուն // ութ դաս և այլն:*

Դերանվանական հարացույցում անձնական դերանունների տրականն ունի մոտ խասցավ *ծի, ք'է, մե, ծե* ձևերը (մոտեցավ *ինծ, քեզ, մեզ, ծեզ*): «*էկեք՝ խը ծի, մեկ դաս-տըսնըխինգ՝ ավուր խամար, ծե ամսական դամ:*» Հայցական հոլովի արտահայտությունն է. *կ'ուզւի ծի, ք'է, մե, ծե* (սիրում է *ինծ, քեզ, մեզ, ծեզ*): Բացառական և գործիական հոլովներում անձնական դերանունները ստանում են –*է // -ից*, նաև մոտէն բառաձևը և հոլովվում են գոյականական զուգաձևությունների նման: Ինձանից –*ձէնէ, յէմ մոտէն, ծիզնից: Քեզանից – ք'էնէ, ք'ու մոտէն, ք'էզնէ, ք'էզնից: Ձեզանից-ձէզնէ, ծէզնից, ծե մոտէն: Ձիզնով (ինձանով), ք'էզնով, մէզնով, ծէզնով:*

Բայի խոնարհումը հիմնականում կատարվում է արևմտյան խմբակցության կը ճյուղին բնորոշ բարբառային հատկանիշներով:

ա) Կարելի է նշել, թերևս, ընթացակցական դերբայի զուգաձևությունների մասին. *ուրելէն // ուրելօվ կերթեր, վազելէն // վազելօվ էկավ, զըրուցելէն // զըրուցելօվ էկան մոտ, ծըծղալէն // ծըծղալօվ // խեպ ծըծղաց // ծըծղաց խեպ կ'ընսց* և այլն:

բ) Անցյալ կատրյալի եզակի երրորդ դեմքի դրսևորումը մի խումբ բայերում հիմնականում արմատական հիմքով ու նախահավելվածով է, որոնք ունեն նաև ներգործաձև վերջավորություններով զուգահեռ տարբերակներ. օր.[՝] *բացեց – էպ'սց // պ'սցեց, բերեց – էպէ // պէրեց, դրեց – էտի // տըրեց, զարկեց // էզ'սր // զ'սրկեց, թողեց – էթօղ // թողեց, լացեց – էլ'սց // լ'սցեց, տվեց – էտու // տըվեց: Գոլեն տեսավ, որ Համո պարկերք էխան փոեց վըր ծնգ'ներուն: Գոլ էպե վ'արոց, շաժեց վը ծի:*

Առնել բայը անցյալ կատարյալի եզակի երրորդ դեմքում ներգործաձև վերջավորությամբ է՝ առավ – առեց: Ամեն քննադատն էլ կան էկավ, էտա քաղըք'ներու մեչ մեկնէն որ շատ տ'ուր էկավ, էստեղ ուր դյուք'ան պոնեց, առեց առուտուր անել:

Կրավորաձև վերջավորությամբ են *հասավ – խասավ, նստեց – նըստավ, տեսավ – տըեսավ* չեզոք սեռի բայերը:

գ) Օժանդակ բայի կցական յուրահատուկ կազմություն ունի անցյալ անկատար ժամանակը՝ *խոսում էի – կասեմէր, խոսում էիր – կասեսէր, խոսում էր – կասէր, խոսում էինք – կասենքէր, խոսում էիք – կասեքէր, խոսում էին – կասենէր:*

դ) Վաղակատար ժամանակը կազմվում է արևոյան բարբառներին հատուկ – էր վերջավորություն ունեցող վաղակատար դերբայով և օժանդակ բայի խոնարհված ձևերի զուգորդմամբ. օր.[՝] *գրել եմ – կ'ըրէր էմ, գրել ես – կ'ըրէր էս, գրել է՝ կ'ըրէր ա, գրել ենք – կ'ըրեր էնք, գրել եք – կ'ըրէր էք, գրել են – կ'ըրեր էն* և այլն:

ե) Հարկադրական եղանակն արտահայտվում է պիտի եղանակիչից առաջացած տը (ձայնավորից առաջ՝ տ) մասնիկի և խոնարհվող բայի ըղձական եղանակի ժամանակների համաձուլյով. օր.[՝] *պիտի գրեմ > տըկ'ըրեմ, պիտի գրես > տըկ'ըրես, պիտի գրի > տըկ'ըրա, պիտի գրենք > տըկ'ըրենք, պիտի գրեք > տըկ'ըրեք, պիտի գրեն > տըկ'ըրեն, պիտի գրեի > տըկ'ըրի, պիտի գրեիր > տըկ'ըրի, պիտի գրեր > տըկ'ըրի, պիտի գրեինք > տըկ'ըրենք, պիտի գրեիք > տըկ'ըրեք, պիտի գրեին > տըկ'ըրեն:*

Շարահյուսական մակարդակում առանձնահատուկ է՝ ա) ուղիղ խնդիրը դրսևորվում է գ նախդրիվ հայցականով. օր.՝ *Թյուջար զլած կը դնի խըր դավրեշներուն*: *Կըքոնի զտղեն կըփսակի վըր ախչկան*:

բ) Նպատակի պարագան կարող է արտահայտվել անորոշ դերբայի ուղիղ ձևով, դերբայի տրական հոլովով, նաև դիմավոր բայի սահմանական և ըղձական եղանակների ներկա ժամանակով: Կ'անցին *քալալուկ* քաղել //քաղելու: («Գնացին մոշ քաղելու»): Կ'ընաց արտ ճըրել // կը ճըրն: («Գնաց արտը ջըրելու»): Էկավ խաց ուտել // ուտելու //ուտա: («Եկավ հաց ուտելու»): Էկած ախչիկ ուզել // ուզելու («Եկան աղջիկ ուզելու»):

գ) Տեղի պարագան դրսևորվում է հայցական հոլովով, նաև *մէշ* // *մըչ* կապի միջոցով: Բախչէն // կ'եղ կըպ'անի: («Աշխատում է այգում // գյուղում»): Ժողված տնշտ: («Հավաքվել են դաշտում»): Կ'եղ կապրի: («Ապրում է գյուղում»): Ամընի մէշ ճո՛ւր չըկա: («Ամանում ջուր չկա»): Տաշտ //տաշտի մէշ //մըչ տաշտին խաց չըկա: («Տաշտում հաց չկա»):

Կապերի շարահյուսությունը հատկանշվում է և՛ առաջադաս, և՛ ետադաս դիրքով: Ետադաս գործածության ժամանակ կապի խնդիրը կարող է ունենալ ոչ թեք, ուղիղ ձև կամ հոլովվել: Այսպես՝ *ք'անրի մոտ* //*մըրտ ք'անր*, *ախաթ'որ մոտ* //*մըրտ ախալեր*, *խօր խէր* // *խըրտ խէր* «հոր հետ», *ընգ'երնէրու խեք* //*խըրտ ընգ'երնէրուն*, *ճանքիսի վէրէն* // *վըր ճամբ-խին*, *ճանքանիսվե* «ճանապարհով», *տանսի վէրէն* // *վըր տանսին* «տանիքի վրա», *տան հէռճէվ* «տան առաջ», *կ'էրի մէշ* // *մըչ կ'էրին* «գետի մեջ», *ճըրի մէշ* // *մըչ ճըրին* և այլն: «Աղեկ, օ'ց, ձի մը խեղդի, էրթանք՝ մըտ գ'ետ»: «Կ'էրթա խըտ իրիկ»: «Խա՛, ես կը գ'ամ խը ք'ե»:

Այսպիսով, փաստերը ցույց են տալիս, որ Վասպուրական աշխարհի Ռշտունիք գավառի հայության բարբառային խոսքին բնորոշ են գրական լեզվից տարբերվող հնչյունական համակարգ, հարուստ ու պատկերավոր բառապաշար, քերականական այլաձևություններ, բառակազմական ուշագրավ իրողություններ և ոճեր: Բարբառի կրողների հաղորդած ստույգ տվյալները լիովին օգնում են ոշտունցիների հեքիաթների բարբառային խոսքի լեզվական դժվարությունները հաղթահարելուն:

Գրականության ցանկ

1. Acharian H., Hay barbaragitutyun (Armenian Dialectology), Moskva-Nor Nakhijevan, 1911.
2. Acharian H., K'nnutyun Vani barbari (Study of the Van Dialect), Yerevan State University Press, Yerevan, 1952.
3. "Avetaber", k'rognakan, usumnakan, yndtanekan yev k'azakan shabatater (Religious, Educational, Family, and Political Weekly), K. Polis, 15 oktyeberi, 1887, h. 40, t'iv 42.
4. Grigoryan A. V., Hay barbaragitutyan dasents'utyun (Armenian Dialectology Course), Yerevan, 1957.
5. Turshyan H., Bararan Vani barbari (Dictionary of the Van Dialect), Yerevan, "Gitutyun" Press, 2018.
6. Hakobyan T. Kh., Melik-Bakhshyan St. T., Barsghyan H. Kh., Hayastani yev harak'ts' shurk'neri teghanunneri bararan (Dictionary of the Toponyms of Armenia and Adjacent Regions), Yerevan State University Press, Yerevan, 1986.
7. "Hayereni barbaragitakan atlas nyuteru havakman ts'ragir" (Program for Collecting Materials for the Armenian Dialectological Atlas), Yerevan, 1977.
8. "Hay zhoghovurdakan hekiatner, h. XX, Rshdunik' (kazmoghnar: A. S. Ghazian, T. L. Hayrapetyan)" (Armenian Folktales, Vol. XX, Rshdunik' (Compilers: A. S. Ghazian, T. L. Hayrapetyan)), NShA AN RA, h'nagitakan ev azgagrakan institut'yi hratarak', Yerevan, 2025.
9. Gharibyan A. S., "Sasuntsi Davit" zhoghovrakan vep'i lezun (- "Sasuntsi Davit", hobeilyanak' chovot'uk' nunyats' eposi 1000-amiakyan), KHSR GA hayk' fil'ial, Armfan hratarak', Yerevan, 1939.
10. Gharibyan A. S., Hay barbaragitutyun (Armenian Dialectology), Yerevan, 1953.
11. Muradyan M. H., Moksi barbari hnixunahnch'ut'yan hraran arandznahakutyunner (Main Features of the Phonetic System of the Moks Dialect).- "Lraber hasarakakan gitutyunneri", 1978, 9 (20).
12. Muradyan M. H., Urvagits' Moksi barbari (Outline of the Moks Dialect).- "Hayereni barbaragitakan atlas", HSSR GA hratarak', Yerevan, 1982.
13. Jahukyan G. B., Hay barbaragitutyan nerats'utyun (Introduction to Armenian Dialectology), HSSR GA hratarak', Yerevan, 1972.
14. Ruben, Hay yeghpayrakanin y mshakataner (Memories of an Armenian Revolutionary), h. B. Depi Yerkir (Van, Lernapar, Taron), Teheran, 1982.